

UOT 94; 930.85

XX ƏSRİN ƏVVƏLİNƏ AİD QUMUQCA BİR MƏQTƏL NÜMUNƏSİ KİMİ ŞİHAMMAT BAYBOLATOĞLUNUN “HÜSEYİNİ KİTABI” ƏSƏRİ

ELNURƏ ƏZİZOVA

*Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu**elnuraazizova@ait.edu.az*

Bu məqalədə Məhəmməd peyğəmbərin nəvəsi Hüseyin ibn Əlinin Kərbəladə şəhadəti haqqında yazılmış “Məqtəlül-Hüseyn”lərin az bilinən bir nümunəsi, Şimali Qafqazın din alimlərindən Şihammət Qazı Baybolatoğlunun (v. 1336/1917-18) XX əsrin əvvəllərində qumuqca yazdığı “Hüseyni kitabı” adlı məqtəli tədqiq olunmuşdur. Baybolatoğlunun dini məzmunu digər çoxsaylı əsərləri kimi səbəbi ilə sovet dövründə elmi tədqiqat predmetinə çevrilməyən “Hüseyni kitabı” post-sovet dövürdə Rusiya müsəlmanlarının dini-mədəni mirasını dirçəltmək fəaliyyəti çərçivəsində qismən tədqiq olunmuşdur. “Hüseyni kitabı”nın Baybolatoğlunun orijinal əsərlərindən biri olduğunu irəli sürən bu tədqiqatlardan fərqli olaraq, bu məqalədə sözügedən əsərin ərəbdilli bir məqtəlin, Əbu İshaq əl-İsfəranıy (v. 418/1027) nisbət edilən “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” əsərinin qumuqcaya mənzum tərcüməsi olduğu göstərilmişdir.

Açar sözlər: Kərbəla, Hüseyin ibn Əli, Məqtəlül-Hüseyn, Şihammət Baybolatoğlu, Hüseyni kitabı, qumuqca məqtəl

Giriş. Məhəmməd peyğəmbərin nəvəsi Hüseyin ibn Əlinin 680-ci ildə Kərbəladə şəhid edilməsi mövzusu üzərinə yazılan “Məqtəlül-Hüseyn”lərin ərəbcə ilk nümunələri tarix əsəri xüsusiyyətləri daşısa da, məqtəllər tədricən metod, dil və üslub nöqteyi nəzərindən bu xüsusiyyətlərini itirərək tarixi-ədəbi növə yaxınlaşmışlar. Bu prosesdə dini-siyasi görüşlərindən asılı olmayaraq qeyri-ərəb müsəlman xalqlar da məqtəl mövzusunda çoxsaylı əsərlər yazmışlar. Əbu Mihnəfin (v. 157/773-74) “Məqtəlül-Hüseyn”i ərəbdilli, Hüseyin Vaiz Kaşifinin (v. 910/1504-1505) “Rövzətüş-şühda”sı farsdilli, Məhəmməd Füzulinin (v. 963/1556) “Hədiqətüs-süədası” isə türkdilli məqtəllərin ən məşhurlarına çevrilmişdir.

1882-ci ildə alman şərqsünas H.F. Vüstenfeld Əbu Mixnəfə nisbət edilən “Məqtəlül-Hüseyn” haqqındakı tədqiqatı ilə məqtəl əsərlərinin mənəbəşünaslıq nöqteyi nəzərindən tədqiqinə öncülük etmişdir [19]. Ərəbdilli məqtəllərlə əlaqəli Vüstenfeldin başladığı bu ənənəni Ursula Sezgin [18] və Sebastian

Güntherin [15, 192-212] də aralarında olduğu alman şərqşünaslar davam etdirmiş, son dövrlərdə ərəbdilli məqəllərin müqayisəli təhlilinə dair yeni tədqiqatlar əlavə olunmuşdur [8, 23-36; 12, 79-104]. Ərəbdilli məqəllərlə müqayisədə türkdilli məqəllərin tədqiqinə daha gec dövrdə başlanmış, Abdülkadir Karahan 1939-cu ildə bu sahənin əsasını qoymuşdur [1]. Karahandan sonra türkdilli məqəllərlə əlaqəli çox sayda tədqiqat aparılmış, xüsusilə magistratura və doktorantura dissertasiyaları yazılmışdır [16, 31-48]. Bu tədqiqatların böyük bir hissəsində mövzunun dilçilik cəhətdən tədqiq edildiyini diqqətə alsaq, onların məqəllər sahəsindəki elmi tədqiqatların birinci mərhələsini meydana gətirdiyini demək mümkündür. Belə ki, məqəllərin yazılma prosesi, Türklərin müsəlman kimliyinin və kollektiv hafizəsinin təşəkkülündəki rolunu tarixi cəhətdən tədqiq edən araşdırmaların sayı çox azdır [11, 273-279; 13, 155-162; 14, 344-372]. XX əsrin əvvəllərində Şimali Qafqazda Şihammət Qazı Baybolatovun (v. 1336/1917-18) yazdığı “Hüseyni kitabı” əsəri isə türkdilli məqəllərin ən az tədqiq olunmuş nümunələrindən biridir.

Şihammət Baybolatovun yaradıcılığı və “Hüseyni kitabı”.

Rusiya Federasiyasının Dağıstan Respublikasının Buynaksk bölgəsinin Ərpəli kəndində anadan olan Baybolatov, Dağıstanın müxtəlif bölgələrində din təhsili almış, həyatının böyük bir hissəsini qazılıq və müəllimlik etmişdir. Baybolatov 70 yaşından sonra, ömrünün təxminən son iyirmi ilini həm tərcümə, həm də müstəqil əsər yazmağa həsr etmişdir. Baybolatovun sayı otuza yaxın olan tərcümə və müstəqil əsərləri arasında “İlmi Başı”, “Əcəm mühəlli”, “Yemiş xəbərlər”, “Əcaibül-umur”, “Əshabül-kəhf xəbərləri”, “Bal quyu”, “Gülbaxça”, “Sapar yoldaş” və “Hüseyni kitabı”nı qeyd etmək olar. Məhəmməd peyğəmbərin həyatı və peyğəmbərlər tarixi, İslam fiqhi, əxlaq, təsəvvüf kimi sahələrə aid bu əsərlərin mühüm bir hissəsi XX əsrin əvvəllərində nəşr olunmuş və bölgədə dini tədris prosesində istifadə olunmuşdur [9, 5-8; 23, 27-40; 24, 27-33; 27, 71-86; 28, 164-176].

Qumuqca bir məqətl olaraq “Hüseyni kitabı”nın 1900-cü illərin əvvəllərində üç dəfə nəşr olunması həmin dövrdə bölgədə qumuqlar arasında əsərin populyarlığını göstərir. Siyasi-ideoloji səbəblərlə sovet hakimiyyəti dövründə elmi tədqiqatlardan uzaq qalan dini məzmunlu çoxsaylı əsər kimi “Hüseyni kitabı” da post-sovet dövründə Şimali Qafqazda mədəni mirasın araşdırılması prosesinə cəlb olunmuş, Şihammət Baybolatovun digər əsərləri ilə birlikdə qismən tədqiq edilmiş [23, 27-40; 25, 70-131], əsər kiril əlifbası ilə nəşr olunmuş [29] və Rusiya Federasiyası xaricində də tədqiqat mövzusunə çevrilmişdir. 2000-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətində magistratura dissertasiyasının mövzusu kimi tədqiq edilmişdir [9]. Lakin qeyd edilən bu tədqiqatlarda əsər dilçilik cəhətdən tədqiq olunmuş, tarixi mənbə dəyəri üzərində durulmamışdır. Buna görə də həmin əsərlərdə “Hüseyni kitabı”nın məzmunu ilə əlaqəli verilən məlumatlar daha çox təsviri xarakter daşıyır. Digər tərəfdən “Hüseyni kitabı”nın Baybolatovun tərcümə deyil, müstəqil əsərləri siyahısında təqdim olunması da, əsərin tədqiqat səviyyəsinin qənaətbəxş

olmadığını söyləməyə əsas verir.

Qeyd olunduğu kimi, Şihammət Baybolatogʻlunun həm müstəqil əsərlər yazdığı həm də ərəb və Türk dillərinin müxtəlif dialektlərindən də qumuq dilinə tərcümələr etdiyindən bəhs edən tədqiqatlarda “Hüseyni kitabı” əsəri də müəllifin müstəqil əsərləri arasında göstərilir [9, 5-8; 10, 28-37; 23, 27-40]. Lakin, məqtəllər üzərində müqayisəli tədqiqatlar göstərir ki, müsəlman xalqların müştərək tarixi-ədəbi növünü meydana gətirən məqtəl əsərlərinin bir nümunəsi kimi “Hüseyni kitabı” müstəqil orijinal məqtəl deyil, nəsrə yazılmış ərəbcə bir məqtəlin qumuqcaya mənzum tərcüməsidir. Şihammət Baybolatogʻlunun tərcümə üçün əsas götürdüyü mətn isə məşhur Şafei-Əşəri alim Əbu İshaq əl-İsfərayiniyə (418/1027) nisbət edilən “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” adlı ərəbdilli məqtəldir.

“Hüseyni kitabı”nı məzmun cəhətdən təhlil etməzdən əvvəl, məqtəl əsərlərinin əsas süjet xəttini xatırlatmaq faydalı ola bilər. Kərbəla hadisəsindən ən geniş şəkildə bəhs edən erkən dövr İslam tarixi mənbələrindən Təbərinin (v. 310/923) “Tarixül-üməm vəl-müluk” əsərində də görüldüyü kimi, Hüseyn ibn Əlinin şəhadətinə aparan prosesdə hadisələr əsasən aşağıdakı ardıcılıqla baş verir: Əməvi xəlifəsi Müaviyə ibn Əbu Süfyanın (661-680) vəfatından əvvəl oğluna vəsiyyəti, Yezid ibn Müaviyənin (680-683) ikinci Əməvi xəlifəsi kimi hakimiyyətə gəlməsi, Hüseyn İbn Əlinin Yezidin xəlifəliyini qəbul etməyib Mədinədən Məkkəyə, oradan da Kufəyə doğru yola çıxması, Kərbəlada baş verən faciə ilə birlikdə hadisələrin kuliminasiya nöqtəsinə çatması, Kərbəladan Kufəyə, oradan da Dəməşqə aparılan Hüseyn ibn Əlinin ailə üzvlərinin Mədinəyə qayıtması [22, V/322-462]. Klassik İslam tarixi mənbələrinə paralel şəkildə Hüseyn ibn Əlinin şəhadətinə dair daha sonrakı dövr ərəbdilli məqtəllərdə də hadisələrin təfəsilatında bəzi dəyişikliklər olmaqla yanaşı, eyni xronoloji ardıcılığın davam etdirildiyini görmək mümkündür [5, 39-44; 6, 234-237].

“Hüseyni kitabı” və “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” əsərlərinin müqayisəli təhlili. Məzmununa görə “Hüseyni kitabı”nı digər məqtəllərdən ayıran ən önəmli cəhət, əsərin giriş qismindən Hüseyn ibn Əlinin Kufəyə getmək üçün Hicazdan yola çıxdığı dövrəqədərki tarixi hadisələrin təsvirindəki fərqlilikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox klassik məqtəl nümunəsi ilə müqayisədə, belə bir məzmun fərqliliyinə yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Əbu İshaq əl-İsfərayiniyə aid edilən “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” əsərində də rast gəlinir. Bu fərqli təsvir əsasən, Əli ibn Əbu Talibdən sonra hakimiyyətə gələn Müaviyə ibn Əbu Süfyan zülmədən uzaq, adil bir hökmdar olmuş, Əhli-Beytə, xüsusilə Hüseyn ibn Əliyə böyük yaxşılıqlar etmiş, ölümü yaxınlaşan zaman Yezidə özündən sonra xəlifə olacağını bildirib, rəiyyətə qarşı adil olmasını, Əhli-Beytə, xüsusilə də Hüseynə qarşı yaxşı davranmasını vəsiyyət etmişdir [17, 6-7; 20, 2-6]. Hər iki əsərdə də Müaviyənin vəfatından sonra hakimiyyətə gələn Yezidin atasının vəsiyyətini dinləməyib xalqa zülm etdiyi, bəd əməllər törətdiyi, haqsız yerə insanları qətl etdiyi və digər mənfur davra-

nışlar nümayiş etdirdiyindən bəhs edilir. Hüseyin ibn Əliyə və ailəsinə qarşı hər hansı bir xeyirxahlıq göstərməyən Yezidin, daha əvvəl onlara ödənilən maddi dəstəyi də kəsdiyi bildirilir. Hər iki əsərdə həm hadisələrin iştirakçıları, həm də zaman və məkan cəhətdən faktoloji xətalara yer verilərək Hüseyinin “bacısı” Sükeynə il (Səkinatla) məsləhətləşərək xilafət mərkəzindən Hicaza getdiyi qeyd olunur [17, 8; 20, 7-9].

Eyni şəkildə, hər iki əsərin tarix mənbələrindəki məlumatlardan fərqli təsvirinə əsasən, əvvəlcə Mədinəyə qardaşı Məhəmməd ibn Hənəfiyyənin yanına gedən Hüseyin, daha sonra Məkkəyə getmiş və o əsnada şəhərin idarəçisi olan Abdullah ibn Zübeyr Hüseyin’in gəlişinə çox sevinmişdir [17, 9; 20, 10]. Yezidin hakimiyyətindən narahat olan İraq əhalisi, xüsusilə kufəlilər Hüseyinə elçilər göndərərək xəlifə olması üçün dəvət etsələr də, xəlifəliyin onu axirət həyatından ayıracağına dair narahatçılığını bildirərək qəbul etməmişdir. Lakin, kufəlilər ən son mktublarında “xəlifə olmazsa, qiyamət günü Yezidin mənfi davranışlarından onun məsul olduğunu Allaha şikayət edəcəklərini” bildirdikləri üçün Hüseyin Kufəyə getməyə qərar vermişdir [17, 10-11; 20, 11-14].

Ərəb-İslam tarixinin klassik mənbələri ilə dəstəklənməyən bu məlumatlar hər iki əsərdə də Hüseyin ibn Əlinin “bacısı” olaraq göstərilən Sükeynənin/Səkinatın və Abdullah ibn Zübeyrin israrlarına baxmayaraq azsaylı tərəfdaşları ilə birlikdə ilk növbədə Mədinəyə getdiyi, daha sonra qardaşı Məhəmməd ibn Hənəfiyyənin və mədinəlilərin israrlı tələblərinə baxmayaraq Kufəyə doğru yola çıxdığı bildirilir [17, 12-18; 20, 15-19]. Hər iki əsərin geri qalan qismi ümumi məzmununa görə məqtəl ənənəsinə müvafiq şəkildə davam etsə də, başqa məqtəllərdə rastlanmayan çox sayda müştərək təfsilat da rastlanır. Hüseyin ibn Əlinin şəhadəti əsnasında Fərat çayında gözdən itən atının “axır zamanda Mehdi ilə birlikdə zühur edəcəyi”, Yezidin hüzurundakı yəhudi həkiminin hekayəsinə dair təfsilatları [17, 59, 87-88; 20, 52, 66-67] buna nümunə göstərmək olar.

İki əsər arasındakı ən mühüm ortaq cəhətlərdən biri isə, Kərbəla hadisəsinin intiqamını alan Muxtar əs-Səqəfi ilə əlaqəli hissədir. Həm yazma, həm də nəşr olunmuş nüsxələrində “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyin” əsərinin ardınca gələn və Abdullah ibn Məhəmmədə aid edilən “Qürrətül-eyn fi əxzi saril-Hüseyin” adlı əsərdə haqqında danışılan Muxtarın intiqamı hadisəsi, “Hüseyinni kitabı”nda da geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Kərbəla hadisəsindən bəhs edən “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyin” və Muxtarın intiqamı mövzusunda yazılmış “Qürrətül-eyn fi əxzi saril-Hüseyin”dən fərqli olaraq, hər iki mövzu “Hüseyinni kitabı” əsərində birləşdirilmişdir [17, 138-169; 20, 3-84, 85-112]. Məhz “Hüseyinni kitabı”nın strukturu ilə əlaqəli bir məqam, adları yuxarıda qeyd edilən iki əsərin birləşdirildiyini irəli sürməyə əsas verir. Belə ki, Şihəmmat Baybolatoglu öz mənzum məqtəlinin iki yerində nəsrədən istifadə etmişdir. Bunlardan biri əsərin ümumi giriş hissəsində, ikincisi isə Muxtar əs-Səqəfinin intiqamından bəhs edən “Qəzəvatü Muxtar li-əxzi əs-sâr” adlı qismdə [17, 1-5, 138]. Göründüyü kimi, “Hüseyinni kitabı”nın Muxtar

əs-Səqəfi ilə əlaqəli hissəsinin “Qəzəvatü Muxtar li əxzi əs-sâr” şəklindəki adı da “Qürrətül-eyn fi əxzi sâril-Hüseyn” əsərinin adı ilə “əxzi sâr” (intiqa alma) ortaq adında birləşir. İkinci fəslə istisna olmaqla, “Hüseyni kitabı”nın əksəriyyəti təqribən 2-14 səhifəlik fəsilələrinin həcminə baxıldıqda, Muxtar əs-Səqəfinin intiqamına ayrılmış 30 səhifəlik geniş həcm də [17, 138-169] digər fəsilələrindən fərqli olaraq, həmin hissənin Kərbəla hadisəsinin xaricində müstəqil bir hadisə kimi yazıldığını deməyə əsas verir. Qeyd olunanlar “Hüseyni kitabı”nın müvafiq qisminin “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” əsərinin ikinci hissəsi kimi görünən “Qürrətül-eyn fi əxzi saril-Hüseyn”dən mənzum şəkildə xülasə edildiyi qənaətini gücləndirir.

Nümunələrdən də anlaşıldığı kimi, “Hüseyni kitabı”nı digər məqtəllərdən ayıran, beləliklə də onu “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn”ə yaxınlaşdıran ən mühüm cəhətlər, hadisələrin süjet xətti və bəzi siyasi simalarla əlaqəli faktlar və şərhələr arasındakı oxşarlıqlardır: 1) Əhli-Beytin və Hüseyn ibn Əlinin xəlifə Müaviyə ibn Əbu Süfyanın himayəsində və yanında yaşaması; 2) Yezidin hakimiyyətə gəlməsinə Hüseynin etiraz etməməsi; 3) Hüseyn ibn Əlinin 13 yaşlı qızı Sükeynənin, əsərdə mühüm qərarları verərkən məsləhətləşdiyi bacısı olaraq göstərilməsi; 4) Müaviyə ibn Əbu Süfyan və Abdullah ibn Zübeyr kimi siyasi şəxsiyyətlərlə əlaqəli klassik mənbələrlə örtüşməyəcək qədər müsbət rollar yaradılması. Sadəcə Kərbəla hadisəsinə qədərki qismindəki bu mühüm faktoloji xətlər “Hüseyni kitabı” ilə “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” arasında mühüm paralelliklər olduğunu göstərmək nöqtəyi-nəzərindən mühümdür. Bütün bunlar, eyni zamanda “Hüseyni kitabı”nın tamamilən orijinal və müstəqil bir əsər deyil, “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” əsas alınmaqla mənzum bir tərcümədən ibarət olduğuna dair məqalənin girişində qeyd olunan fikri dəstəkləyir.

Elə isə, ərəb dilindən qumuq dilinə əsərlər tərcümə edəcək qədər ərəb dilinə hakim, uzun müddət qazılıq edəcək qədər din bilicisi olan Şihammət Baybolatoğlunun “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn”i öz əsəri “Hüseyni kitabı” üçün əsas mənbə kimi seçməsinin səbəbi nə idi? Nə üçün o, məzmun cəhətdən klassik tarix mənbələrinə daha yaxın olan digər məşhur ərəbdilli məqtəllərdən birini deyil, faktlar və şərhələr baxımından açıq-aşkar nöqsanlar daşıyan “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn”i seçmişdir? Halbuki, tədqiqatların da göstərdiyi kimi, Əbu İshaq əl-İsfərayiniyə aid edilməsinə bibliografiya və bio-bibliografiya mənbələrində ehtiyatla yanaşılan “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn”in elmi ictimaiyyətdə tanınması XX əsrin ortalarından daha əvvələ aid deyildir [2, I/8; 3, 13-14; 4, I/667, II/842; 7, 96].

İlk növbədə Şihammət Baybolatoğlunun Şafei-Əşəri alimi Əbu İshaq əl-İsfərayiniyə aid edilən “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn”i mənbə kimi seçməsinin dini səbəbləri olduğunu düşünmək mümkündür. Belə ki, Şimali Qafqaz müsəlmanlarının böyük əksəriyyəti kimi, özü də Şafei-Əşəri məktəbinin təmsilçisi olan Şihammət Baybolatoğlunun oxucularının dini-siyasi görüşlərinə uyğun bir məqtəl hazırlaması anlaşılandır. Buna görə də Şihammətin

mənsubu olduğu fiqhi-etiqadi məktəbin erkən dövrə aid mühüm alimlərindən Əbu İshaq əl-İsfərayininin qələmindən çıxdığı irəli sürülən, beləliklə, dini cəhətdən hər hansı bir narahatlıq doğurmayan “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn”i seçdiyini düşünmək olar. Həqiqətən də, müəllif əsərdə Məhəmməd peyğəmbərin Əhli-Beytini sevməyin önəmindən bəhs edərək “çox ulu imamımız İmam Şafii” deyərək bu məsələni öz məzhəb imamının da dəstəklədiyini qeyd edir [17, 134].

Bu mərhələdə aşağıdakı sualın cavablandırılması əhəmiyyət kəsb edir. Həqiqətən də Əbusüfyan Akayevlə (v. 1932) birlikdə qumuqcanın digər dillərdən təmizlənərək saflaşdırılması və inkişafı istiqamətində mühüm rol oynamış, qumuqca əsərləri nəşr olunmuş ilk müəlliflər sırasında olan [26, 53–62] Şihammət Baybolatoğlunun öz dövründə tanınmış hər hansı bir türkdilli və yaxud ərəbdilli məqtəli deyil, “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” əsərini nümunə götürməsinin əsas səbəbi sadəcə bu məqtəlin aid edildiyi Əbu İshaq əl-İsfərayini ilə eyni fiqhi-etiqadi məktəbin təmsilçisi olması idi? Yoxsa, Ərəbdilli İslam əsərlərinin kifayət qədər geniş yayıldığı XIX əsrin Şimali Qafqaz müsəlmanları arasında ərəbdilli bir məqtəl kimi “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn”in xüsusi bir əhəmiyyəti vardı?

Nəticə və elmi yenilik. “Hüseyni kitabı” əsərinin mənbəşünaslıq baxımından təhlili ilə əlaqəli yuxarıdakı məlumatlar, bəzi təsbit və fəreziyyələrin irəli sürülməsinə imkan verir. İlk növbədə, müsəlman xalqların müştərək tarixi-ədəbi mirası olan məqtəl əsərləri arasında “Hüseyni kitabı”nın məzmununa görə ən çox orta qəbul xüsusiyyətləri daşdığı məqtəlin Əbu İshaq əl-İsfərayiniyə aid edilən “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” əsəri olduğu anlaşılır. Bu bənzərlik ərəbcə nəsr şəklində yazılmış “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” və onun ardınca yazılan “Qürrətül-eyn fi əxzi saril-Hüseyn” əsərlərinin Şihammət Baybolatoğlu tərəfindən mənzum tərcümə vasitəsilə “Hüseyni kitabı” əsərinə çevrildiyini düşünməyə əsas verir.

Əbu İshaq əl-İsfərayiniyə aid edilən “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” və Şihammət Baybolatoğlunun “Hüseyni kitabı” əsərləri üzərində aparılacaq növbəti tədqiqatlar, ərəbdilli məqtəllərin dəyişmə prosesi və onun türkdilli məqtəllər başda olmaq üzrə digər dillərdə yazılmış məqtəllərə təsirlərini aydınlaşdırmağa xidmət edəcəkdir. Bundan əlavə, mühüm bir hissəsi tarixi realığı əks etdirməyən hadisələr silsiləsi ilə “Hüseyni kitabı”nın yazılmasına hansı dini-siyasi şərtlərdə ehtiyac yarandığının da tədqiq edilməsi, ümumilikdə müsəlman toplumlarda məqtəllərin yazılma və təşəkkül prosesini, xüsusilə XIX-XX əsrlərdə Qafqazın türksöylü müsəlmanları arasında məqtəl əsərlərinin yerinin və təsirinin araşdırılmasına və millî-dinî şüurunun öyrənilməsinə öz töhfəsini verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdülkadir Karahan. Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyin'ler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mezuniyyət travayı, 1938-1939.

2. Bağdadlı İsmail Paşa. Hədiyyətül-arifin (red. Kilisli Rıfat Bilge və İbnülemin Mahmud Kemal İnal). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951-1955, 2 c.
3. Browne. Edward G. A Descriptive Catalogue of the Oriental MSS. Belonging to the Late E.G.Browne. Cambridge: Cambridge University Press, 1932, 325 s.
4. Carl Brockelmann. Geschichte der Arabischen Litteratur: Supplementband. Leiden: E.J.Brill, 1937-1942, 3 c.
5. Əzizova E.. Əbu Mixnəfin “Məqtəlül-Hüseyn” adlı əsəri tarixi mənbə kimi. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Tarix, insan və cəmiyyət, Elmi-nəzəri və elmi-metodik jurnal. 2019, 1 (24), s. 34-47.
6. Əzizova E. Orta Əsrlər ərəb mənbəşünaslığında “məqtəl” əsərlərinin təşəkkül prosesi və “Məqtəlül-Hüseyn”lər, Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və pedaqoji xəbərləri, 2019, N 51, s. 232-238.
7. Əzizova E.. Əbu İshaq əl-İsfərayiniyə aid edilən “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” əsəri haqqında bəzi qeydlər, Geostrategiya, Mart - Aprel 2020 № 02 (56), s. 94-99.
8. George Kanazi, “The Massacre of al-Ḥusayn b. ‘Alī: Between History and Folklore”, Studies in Canonical and Popular Arabic Literature, ed. Shimon Ballas – Reuven Snir (Toronto: York Press, 1998), s. 23-36.
9. Hakan Akca, Kumuk Türkçesiyle bir Kerbelâ mersiyesi Kurubü'l-Bela: İnceleme-metin-gramatikal indeks (Yüksek lisans tezi), Ankara: Gazi Universiteti, 2000.
10. Hakan Akca, Kumuk Türkçesiye Yazılmış Bir Kerbelâ Mersiyesi: “Kurübü'l-belâ”, Milli Folklor, 2006, Yıl 18, Sayı 69, s. 28-37.
11. Kenan Özçelik, “Lâmiî Çelebi'nin Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl'ü”, Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi Sempozyumu 2011: Bursa. ed. Bilal Kemikli – Süleyman Eroğlu (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011), s. 273-279.
12. Khalid Sindawi, “The Image of Ḥusayn Ibn ‘Alī in “Maqātil Literature”, Quaderni di Studi Arabi 20-21 (2002-2003), s. 79-104.
13. Mustafa Altuğ Yayla, “Lamiî Çelebi ve Onun Maktel-i Âl-i Resûl'u: 16. Yüzyıl Vaizlerinden Molla Arab'ın Maktel Karşıtlığına Yakından Bakmak”, IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – III (Edebiyat-Tarih), 14-17 Mayıs 2015, ed. Hümeysra Dinçer – Ümit Güneş, (İstanbul: İLEM (İlmi Etüdler Derneği), 2015), 3/155-162.
14. Rıza Yıldırım, “Beylikler Dünyasında Kerbelâ Kültürü ve Ehl-i Beyt Sevgisi: 1362 Yılında Kastamonu'da Yazılan Bir Maktel'in Düşündürdükleri”, Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu: Bildiriler: Çobanoğulları – Candaroğulları – Pervaneoğulları, ed. Halil Çetin (Çankırı: Karatekin Üniversitesi, 2012), s. 344-372.
15. Sebastian Günther, “Maqatil Literature in Medieval Islam”, Journal of Arabic Literature 25 (1994), s. 192-212.
16. Sibel Özil, “Maktel-i Hüseyinler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 83 (2017), s. 31-48.
17. Şihammət Qazı Baybolatoglu, Hüseyinni Kitabı, Timurxan Şura, 1329/1911.
18. Ursula Sezgin, Abū Miḥnaf: ein beitrage zur historiographie der umaiyadischen zeit. Leiden: E.J.Brill, 1971.
19. Wüstenfeld Heinrich Ferdinand, Der Tod des Husein ben Ali Ein historischer Roman aus dem Arabischen, Göttingen, 1882.
20. ابو إسحاق الإسفراييني, نور العين في مشهد الحسين, تونس, المنار. 1960
21. عبدالله بن محمد, قرة العين في أخذ ثار الحسين, تونس, المنار, 1960
22. محمد بن جرير الطبري, تاريخ الأمم والملوك, (محمد ابو الفضل إبراهيم, بيروت, دار سويدان. 1967)
23. Абдуллатипов А-К. Ю., Шихаммат Кади Байбулатов из Эрпели, Суфизм на Кавказе. Сборник статей. Махачкала: Центр иранистики факультета востоковедения ДГУ, 2009, с. 27-40.
24. Акамов Абусупьян Татарханович, Пути Развития Кумыкской Духовной Литературы

- (Хуп-нач. XX в.), Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук, Махачкала 2012, с. 42.
25. Койчакаев Крымсолтан Шахсолтанович. Жизнь и творчество Шихаммат-Кадия Эрпелинского: Историко-литературный аспект, Диссертация кандидата филологических наук, Махачкала, 2002, 151 с.
 26. Оразаев Гасан Магомед-Расулович, Арабоязычные Произведения в Творчестве Абусуфьяна Акаева, История, Археология и Этнография Кавказа. Т. 14. № 4. 2018. с. 53–62.
 27. Оразаев Гасан Магомед-Расулович. Источники Для Изучения Исторической Диалектологии Кумыкского Языка и Истории Кумыкской Литературы, Рукописная И Печатная Книга В Дагестане, Махачкала 1991, Сборник статей, Дагестанский Научный Центр АН СССР Институт Истории, Языка и Литературы им, Г. Цадасы, с. 71-86.
 28. Оразаев Гасан Магомед-Расулович. Тюркоязычные Материалы Археографических Экспедиций 2015-2016 гг. Вестник Института ИАЭ. 2017, № 3, с. 164–176.
 29. Эрпелили Шихаммат Къади. Гьюсейинни китабы. Махачкала: Абусупиян, 2015, 116 с.

ПРИМЕР КУМЫКСКОГО МАКТАЛА НАЧАЛА XX ВЕКА: ХУСАЙННИ КИТАБИ ШИХАММАТА БАЙБОЛАТОГЛУ

ЕЛЬНУРА АЗИЗОВА

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматривается произведение под названием “Хусаинни Китаби”, написанный северокавказским религиоведом Шихамматом Байболатоглу (ум. 1336/1917-18) в начале 20 века, как менее известный пример посвященных «Макталу-аль-Хусейн», написанного о мученической смерти Хусейна ибн Али, внука пророка Мухаммеда в Кербеле. Как и многие другие произведения Байболатоглу религиозного содержания, «Хусаинни Китаби» также был далек от научных изысканий в советское время. В постсоветский период он подвергся частичной исследованию в рамках процесса восстановления религиозно-культурного наследия российских мусульман. В отличие от научных работ, которые называют «Хусаинни Китаби» одним из оригинальных произведений Байболатоглу, эта статья выдвигает тезис о том, что книга является поэтическим переводом арабского мактала «Нур аль-Айн фи Мешхед аль-Хусайн», приписываемого выдающемуся ученому Шафииту-Ашариту Абу Исхак аль-Исфараини (ум. 418/1027).

Ключевые слова: Кербела, Хусайн ибн Али, Мактал аль-Хусайн, Шихаммат Кади Байбулатов, Хусаинни Китаби, Мактал на кумукском языке

A KUMYK MAQTAL EXAMPLE FROM THE EARLY 20TH CENTURY: THE HUSAYİNŪNĪ KĪTABĪ BY SHĪHAMMAT BAYBOLATOGLU

ELNURA AZİZOVA

SUMMARY

This article examines Husayinni Kitabi, by the North Caucasian religious scholar Shihimmat Baybolatoglu (d. 1336/1917-18) in the early 20th century, as a less-known example

of the Maqṭal al-Husayn, written on the martyrdom of Husayn ibn ‘Ali, the grandson of the Prophet Muhammad at Karbala. Like many other works of Baybolatoglu with the religious content, Husayinni Kitabi was also far from scientific researches in the Soviet period. In the post-soviet period, the book has been subjected to partial examination within the framework of the recovering process of the Russian Muslims’ religious-cultural heritage. Unlike the scholarly works which claim Husayinni Kitabi to be one of Baybolatoglu’s original works, this article brings forward the thesis that the book is a poetical translation of Nur al-‘Ayn fi Mashhad al-Husayn, an Arabic maqṭal attributed to the prominent Shafii-Ashari scholar Abu Ishaq al-Isfaraini (d. 418/1027).

Keywords: Karbala, Husayn ibn Ali, Maqṭal al-Husayn, Shihammat Baybolatogli, Husayinni Kitabi, Maqṭal in Kumyk language